Reetta Toivanen, kestävyystieteen professori (erit. alkuperäiskansojen kestävä kehitys), Helsingin yliopiston kestävyystieteen instituutti HELSUS ja kulttuurien osasto, humanistinen tiedekunta

Pyydetty kirjallinen lausunto sivistysvaliokunnalle

Aihe: K 2/2026 vp Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomus eduskunnalle 2026.

Kiitän sivistysvaliokuntaa pyynnöstä tämän lausunnon kirjoittamiseen. Annan tämän lausunnon Helsingin yliopiston humanistisen kestävyystieteen professorina sekä yhdenvertaisuuden, rasisminvastaisen työn ja vähemmistöoikeuksien tutkijana. Toimin myös Euroopan neuvoston rasismin ja suvaitsemattomuuden vastaisen komission (ECRI) jäsenenä. Tarkastelen yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomusta suhteessa ECRI:n tuoreeseen Suomea koskevaan maaraporttiin sekä Euroopan neuvoston kansallisia vähemmistöjä koskevan puiteyleissopimuksen neuvoa-antavan komitean viimeisimpään Suomea koskevaan arvioon.

Lausuntoni keskeinen johtopäätös on, että yhdenvertaisuusvaltuutetun analyysi Suomen tilanteesta on poikkeuksellisen hyvin linjassa kansainvälisten riippumattomien arvioiden kanssa. Tämä vahvistaa kertomuksen painoarvoa ja tekee sen keskeisistä havainnoista erityisen vakavasti otettavia.

Yhdenvertaisuuden tilannekuva: edistystä, mutta syvenevä ristiriita

Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomus kuvaa Suomea yhteiskuntana, jossa yhdenvertaisuutta edistävät normit ja tietoisuus ovat vahvistuneet, mutta samanaikaisesti syrjintä, rasismi ja yhteiskunnallinen vastakkainasettelu ovat lisääntyneet . Tämä kaksijakoinen kehityskuva saa vahvan tuen ECRI:n arviosta, jonka mukaan vihapuhe on Suomessa saavuttanut kriittisen tason ja sen torjunta on riittämätöntä .

Kyse ei ole yksittäisistä ilmiöistä vaan rakenteellisesta jännitteestä: yhdenvertaisuuden oikeudellinen ja institutionaalinen kehikko on kehittynyt, mutta sen käytännön toteutuminen on jäänyt jälkeen. Tämä kuilu normatiivisen sitoutumisen ja tosiasiallisen yhdenvertaisuuden välillä on lausuntoni keskeinen huolenaihe.

Oikeusturvan ja yhdenvertaisuusjärjestelmän rakenteelliset puutteet

Yhdenvertaisuusvaltuutettu tuo esiin, että syrjinnän seuraamukset eivät ole tehokkaita, oikeasuhtaisia tai varoittavia, eikä syrjinnän uhrien oikeusturva toteudu käytännössä riittävästi . Tämä on perustavanlaatuinen ongelma oikeusvaltion näkökulmasta.

ECRI:n raportti vahvistaa tämän arvion toisesta suunnasta: se kiinnittää huomiota yhdenvertaisuuselinten kasvavaan työtaakkaan ja resurssien riittämättömyyteen sekä siihen, että

institutionaaliset uudistukset voivat heikentää suojelun tasoa, ellei resursseja turvata asianmukaisesti .

Näiden havaintojen perusteella on perusteltua todeta, että Suomen yhdenvertaisuusjärjestelmä on tällä hetkellä rakenteellisesti alimitoitettu suhteessa sille asetettuihin tehtäviin. Tämä heikentää oikeuksien tosiasiallista toteutumista ja vaarantaa luottamusta oikeusjärjestelmään.

Rasismin ja vihapuheen normalisoituminen

Yhdenvertaisuusvaltuutettu nostaa esiin rasismin, islamofobian ja homofobian näkyvyyden myös poliittisessa keskustelussa . ECRI puolestaan korostaa, että vihapuhe on laajalle levinnyttä ja että sen käsittelyssä on puutteita erityisesti rikosoikeudellisessa järjestelmässä .

Yhdessä nämä arviot viittaavat huolestuttavaan kehitykseen, jossa rasistinen ja syrjivä puhe ei ainoastaan esiinny julkisessa tilassa, vaan myös normalisoituu osaksi poliittista ja institutionaalista toimintaympäristöä.

Tutkimuksen näkökulmasta tällainen normalisoituminen on keskeinen mekanismi, jonka kautta rakenteellinen syrjintä vahvistuu. Se muokkaa käsityksiä siitä, kuka kuuluu yhteiskuntaan ja kenen oikeudet ovat ehdollisia.

Maahanmuutto- ja turvapaikkapolitiikan kiristyminen

Yhdenvertaisuusvaltuutettu tuo esiin vakavia huolia turvapaikkamenettelyn oikeusturvasta, rajamenettelyjen vaikutuksista sekä lasten oikeuksien toteutumisesta . ECRI täydentää tätä kuvaa toteamalla, että viimeaikaiset lainsäädäntömuutokset heikentävät maahanmuuttajien ja turvapaikanhakijoiden oikeuksia sekä vaikeuttavat kotoutumista .

Näiden rinnakkaisten arvioiden perusteella voidaan todeta, että Suomen politiikkalinjaukset ovat siirtymässä suuntaan, joka lisää oikeudellista epävarmuutta ja heikentää erityisesti haavoittuvassa asemassa olevien henkilöiden asemaa.

Tämä kehitys on ongelmallinen paitsi perus- ja ihmisoikeuksien näkökulmasta, myös yhteiskunnallisen koheesion kannalta.

Rakenteellinen syrjintä ja tiedon tuotannon kysymys

Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomus tuo esiin rakenteellisen syrjinnän merkityksen ja korostaa tarvetta systemaattiselle yhdenvertaisuusvaikutusten arvioinnille . Tämä on keskeinen havainto.

Humanistisen kestävyystieteen ja oikeusantropologian näkökulmasta on olennaista huomata, että yhdenvertaisuus ei toteudu pelkästään normien kautta, vaan myös sen kautta, mitä tunnistetaan ongelmaksi ja millaista tietoa pidetään relevanttina. ECRI:n havainnot esimerkiksi viharikosten kirjaamisen puutteista osoittavat, että myös institutionaalinen tiedon tuotanto on osa yhdenvertaisuuden toteutumisen ongelmaa .

Tämä viittaa tarpeeseen vahvistaa paitsi sääntelyä myös hallinnollisia ja tiedollisia käytäntöjä, joiden kautta syrjintä tunnistetaan ja siihen puututaan.

Saamelaisten yhdenvertaisuus, vaaliluettelokysymys ja oikeusvaltioperiaate

Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomuksessa kiinnitetään huomiota saamelaiskäräjälain uudistukseen ja korostetaan tarvetta seurata sen toimeenpanoa erityisesti yhdenvertaisuuden näkökulmasta . Tämä huomio on tässä tilanteessa erityisen perusteltu.

Saamelaiskäräjälain uudistus on periaatteellisella tasolla merkittävä askel alkuperäiskansan itsemääräämisoikeuden vahvistamisessa. Samanaikaisesti lain toimeenpano, erityisesti vaaliluettelon uudelleen määrittely, on synnyttänyt tilanteen, jossa osa aiemmin vaaliluetteloon hyväksytyistä henkilöistä on suljettu sen ulkopuolelle. Näihin henkilöihin kuuluu myös vaaleissa merkittävää kannatusta saaneita edustajia.

Tutkimukseen perustuvan näkemykseni mukaan tällainen kehitys nostaa esiin vakavia oikeusvaltioperiaatteeseen liittyviä kysymyksiä. Oikeusvarmuuden, ennakoitavuuden ja yksilön oikeussuojan näkökulmasta on ongelmallista, mikäli henkilöiden asema muuttuu jälkikäteen ilman selkeää, osallistavaa ja oikeussuojakeinoiltaan riittävää prosessia. Aiimmassa lausunnoissani olen tuonut esiin huolen siitä, että vaaliluettelosta poistaminen voi kohdistua henkilöihin, joilla on vahva saamelainen itseidentifikaatio sekä dokumentoitu yhteys saamelaisiin juuriin, ja että prosessi on ollut puutteellinen osallistavuuden ja oikeussuojan näkökulmasta .

Euroopan neuvoston kansallisia vähemmistöjä koskevan puiteyleissopimuksen neuvoa-antava komitea vahvistaa tämän huolen keskeiset elementit. Se korostaa, että vaaliluetteloa koskeva kiista on pitkäkestoinen ja yhteisöä jakava, ja että tilanteessa on välttämätöntä löytää ratkaisu, joka tasapainottaa yhteisön itsehallinnon ja vapaan itseidentifikaation periaatteen . Komitea painottaa myös inklusiivisen vuoropuhelun merkitystä ja varoittaa tilanteista, joissa osa yhteisöstä kokee itsensä poissuljetuksi .

Erityisen merkityksellistä on komitean toteamus siitä, että vaaliluetteloon kuuluminen vaikuttaa suoraan siihen, miten yksilöt voivat tosiasiallisesti käyttää vähemmistöoikeuksiaan ja osallistua heitä koskevaan päätöksentekoon . Tästä seuraa, että vaaliluetteloon liittyvät ratkaisut ovat myös yhdenvertaisuuden ja syrjimättömyyden kannalta keskeisiä.

Huolestuttavaa on lisäksi, että oikeudellinen rajaus heijastuu sosiaalisiin käytäntöihin. On viitteitä siitä, että vaaliluettelon ulkopuolelle jääneisiin henkilöihin kohdistuu kielteistä suhtautumista ja yhteisöllistä poissulkemista. Tällainen kehitys osoittaa, miten oikeudelliset määrittelyt voivat tuottaa uusia eriarvoisuuden muotoja myös yhteisön sisällä.

Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomuksessa esitetty vaatimus rakenteellisen syrjinnän tunnistamisesta ja yhdenvertaisuusvaikutusten arvioinnin vahvistamisesta on tässä yhteydessä erityisen tärkeä . Saamelaiskäräjälain toimeenpanoa tulisi tarkastella systemaattisesti myös siltä osin, synnyttääkö se uusia syrjinnän tai eriarvoisen kohtelun muotoja.

Pidän välttämättömänä, että lainsäätäjä tunnistaa tämän jännitteen: alkuperäiskansan itsemääräämisoikeuden vahvistaminen ei saa toteutua tavalla, joka heikentää yksilöiden oikeusturvaa tai johtaa yhteisön sisäiseen eriarvoistumiseen. Oikeusvaltion näkökulmasta keskeistä on, että myös tällaisissa monimutkaisissa historiallisissa ja poliittisissa kysymyksissä oikeudet toteutuvat johdonmukaisesti, ennakoitavasti ja kaikkia osapuolia kuullen.

Lopuksi

Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomus tarjoaa tarkkanäköisen ja tutkimukseen nojaavan analyysin yhdenvertaisuuden tilasta Suomessa. ECRI:n raportti sekä Euroopan neuvoston puiteyleissopimuksen valvontaelimen arviot vahvistavat tämän analyysin keskeiset havainnot kansainvälisestä näkökulmasta.

Näiden riippumattomien arviointien perusteella on perusteltua todeta, että Suomi on tilanteessa, jossa yhdenvertaisuuden institutionaalinen perusta on olemassa, mutta sen toteutuminen on vakavasti uhattuna. Tämä edellyttää määrätietoista poliittista ja lainsäädännöllistä reagointia.

Pidän tärkeänä, että sivistysvaliokunta käsittelee kertomusta tämän vakavuuden edellyttämällä painoarvolla.

Kunnioittavasti 22.4.2026 Helsingissä

Reetta Toivanen

_____

Prof. Reetta Toivanen